

Adel im Wandel. Politik — Kultur — Konfession 1500—1700. Niederösterreichische Landesausstellung, Rosenberg, 12. 5. — 28. 10. 1990. Wien 1990. 611 strani. (Katalog des NÖ Landesmuseums, Neue Folge; 251).

Letošnja Nižjeavstrijska deželna razstava je bila na gradu Rosenberg severno od Dunaja, ki je od leta 1680 do danes v lasti družine Hoyos. Čeprav je bila razstava posvečena plemstvu, je bil v bogato predstavljenem vsakdanjem življenju dobro predstavljen tudi podložnik in meščan. Zaradi posestnih razmer so bile posebno zastopane nekdanje dežele Nižja Avstrija, Moravska in Slezija, vendar so bile omenjene tudi plemiške družine, ki so imele svojo posest na Slovenskem, med njimi na primer Auerspergi. Že zaradi tega in ker je razstava predstavila plemiško kulturo, politično vlogo in vlogo ter pomen plemstva v reformacijski dobi, kar vse se tudi v naših deželah ni bistveno razlikovalo od predstavljenega, je bila razstava izredno zanimiva in pomembna tudi za predočitev in razumevanje slovenske zgodovine.

Razstava je bila postavljena v šestindvajsetih prostorih, večina prostorov pa je predstavljala kakšno svojo enoto. Glavni naslovi so bili: plemiška posest in podjetja, sakralne zgradbe in nagrobne plastike, arhitektura gradov in vrtna arhitektura, prehranjevalna kultura, oblačilna kultura in bivalna kultura. Plemstvo in protestantizem, protireformacija, deželnoknežje uradništvo in dvor, stanovi, vojaštvo in lov, Otroštvo, mladost, poroka, praznovanja, smrt in pogreb. V oddelku plemstvo in umetnost je bilo predstavljeno zbiranje umetniških del, glasba in literatura. Na koncu je bila kratko predstavljena zgodovina družine Hoyos.

Po posameznih oddelkih so bile predstavljene domala vse takratne družbene plasti in gospodarske panoge. Kmet in kmečko delo, obrt in trgovina, začetki industrije in industrijski obrati, ki so jih posamezna gospostva uvajala, in nasprotja, do katerih je zaradi tega prihajalo z meščanstvom.

Katalog prinaša razprave, ki na razstavi predstavljena poglavja podrobneje predstavljajo. Nekatere so zelo pomembne, ker obravnavajo sedemnajsto stoletje, ki je za nekdanje avstrijske dežele slabše znanstveno predstavljeno od ostalih stoletij. Predvsem pa so njihovi avtorji vodilni zgodovinarji za to obdobje. Volker Press, profesor zgodovine na univerzi v Tübingenu, je v uvodni razpravi primerjal plemstvo avstrijsko-čeških dednih dežel med 15. in 17. stoletjem s plemstvom v nemških deželah. O vlogi plemstva v Notranjeavstrijskih deželah ugotavlja, da to v času absolutizma svojega vpliva ni izgubilo, ampak da se je ta v marsičem spremenil. V avstrijskih deželah je plemstvo po letu 1620 bilo poraženo na verskem področju, v simbiozi s katoliškim cesarskim dvorom pa je uspevalo ohranjati svoj socialni in politični vpliv, in to v taki meri, da je oviralo razvoj meščanstva. V splošnem je pomenila osnovo plemiške moči še vedno kmečka posest, predvsem na Češkem pa so že sorazmerno zgodaj bile prisotne »zgodnjekapitalistične tendence«, zaradi katerih je plemstvo prihajalo v spore z meščanstvom pa tudi s kmeti.

Herbert Knittler, profesor na dunajski univerzi, opisuje plemstvo in poljedelska podjetja, pri čemer podrobneje obdela širjenje in gospodarski pomen ribnikov in ribogojstva, odpiranje pivovarstva, steklarn in drugih obratov. Ugotavlja, da razvoj ni bil premočrten, vzrok je bila med drugim tridesetletna vojna. Te gospodarske razmere pa so v veliki meri vplivale na odnose med zemljiškim gospodom in kmetom. Odnose med zemljiškim gospodom in kmetom predstavlja Thomas Winkelbauer, ki ugotavlja, da so vzporedno z deželnoknežjim absolutizmom uvajali absolutizem tudi zemljiški gospodje in odpravljali stare svoboščine podložnikov, kar ni šlo vedno brez odpora. V tej zvezi je bilo predstavljeno tudi sodstvo, ki so ga zemljiški gospodje izvajali. Razprave o kulturi, izobraževanju in vsakdanjem plemiškem življenju s številnimi ilustracijami pa nam predočajo tudi ta področja življenja.

Vinko Rajšp

Z. Levental, Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka. Gornji Milanovac : Dečje novine, 1989. 333 strani.

Pisec knjige je nekdanji profesor zgodovine medicine na beograjski medicinski fakulteti, ki sedaj več let živi v Švici. Objavlja vrsto strokovnih člankov in nekaj monografij s področja zgodovine medicine. Pričujoče delo je prvi njegov nemedicinski spis. Pobudo zanj so mu dale raziskave o zgodovini britansko-jugoslovenskih medicinskih zvez. Avtor se uvodoma sklicuje na misli znanega srbskega politika in zgodovinarja Jovana Ristića, ki je približno pred 100 leti zapisal, da so se v preteklosti tujci zelo zanimali za dežele jugovzhodne Evrope, predvsem Angleži. Zanimala jih je flora v teh krajih in zdravilne zeli, pa tudi so jih mikala etnološka, zemljepisna in zgodovinska vprašanja v zvezi z običaji, navadami in vero prebivalcev teh dežel. Pisec podarja, da njegovo delo ni analitična ali kritična študija angleških potopisov, temveč

je zbirka pričevanj. Pri prevodih angleških potopisov so mu pomagali nekateri dobri prevajalci.

Vrsta Angležev potopiscev je zapustila opise svojih potovanj. Levental je v svoji knjigi priobčil odlomke takih potopisov v srbohrvaškem prevodu in je zbral 30 potopiscev, ki so opisovali naše ali sosednje dežele. Med izbranimi potopisci so tudi trije zdravniki (Pope, Brown in Bright) in znamenita lady Mary Worthley Montague, žena angleškega poslanika v Carigradu, ki je Zahod seznanila z metodo variolizacije proti črnim kozam. Večina odlomkov teh potopisov opisuje dežele, ki leže jugovzhodno od Slovenije.

Od opisovalcev slovenskih krajev, ki so navedeni bolj ali manj podrobno v potopisih, naj bo omenjen zdravnik Gualterius Pope, ki je med drugim opisal idrijski rudnik živega srebra sredi 17. stoletja in o tem poročal leta 1665 v *Acta Philosophica*. Drugi zdravnik in diplomat, ki je potoval skozi naše kraje, večinoma na konju, je bil Edward Brown, sin zdravnika in filozofa Sira Thomasa Browna. Sedem let po ustanovitvi Royal Society je Brown po nalogu društva pričel svoja potovanja leta 1668. Njegovi potopisi so bili prevedeni v več jezikov in so od vseh raziskovalcev naših krajev bolj ali manj objektivni in najbolj zanimivi. Opis njegovih potovanj v knjigi z naslovom »A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friulu«, v odlomku »A Journey from Vienna into Styria, Carinthia, Carniola, Friuli, into the Strange Lake of Zirchnitz, to the Quick Silver Mines of Idria to the other remarkable Places in the Alps«, je potovanje z Dunaja na nekdanjo Kranjsko. Svoje pripovedi je okrasil z mnogo fantazije. Po drugi strani pa je Brown trezen kritik in znanja poln opazovalec. Njegova trajnost se zrcali tudi v njegovem stilu. Na svoja potovanja se je dobro pripravil, ko je bral antične klasike in sodobna poročila s potovanj drugih potopiscev, preučil je tudi zemljevide in prebral literaturo o rudarstvu, flori in favni. Njegov opazovalni dar in odprtost proti vsemu novemu se ne kaže le v razumevanju drugotnega sveta, temveč še prav posebno v opisu tehničnih postopkov pri kopanju, pridobivanju in predelavi živosrebrne rude v Idriji. Brown je žolčno polemiziral z Valvasorjem, ali zares obstajajo v rudnih jamah gorski duhovi ali ne. Valvasor, ki je bral Brownov potopis, je v svoji »Slavi vojvodine Kranjske« zapisal v tretji knjigi, da se ne smemo preveč zanašati na Brownove trditve, češ da gorski duhovi v rudniških jamah živega srebra nikoli in nikomer ne prizadenejo zla. Dalje meni, da sicer naletimo na bistrske glave, ki se ne čutijo dovolj duhovite in filozofske nadarjene, če vsega, kar slišijo o duhovih, ne pripišejo starim gorskim pravljicam. Tako mišljenje pa je, meni Valvasor, varljivo, posebno še, če sami rudarji pripovedujejo o gorskih duhovih, ki jih dostikrat slišijo ali celo vidijo. Vmes se je Brown dotikal tudi političnih vprašanj, ker mu je bilo dobro znano, kaj bi posebno zanimalo Britance v tem delu Evrope, ki se posredno dotika Sredozemskega morja.

Ko je zapustil Dunaj, se je Brown odpravil do Celovca, glavnega mesta Koroške, ki ga je slikovito opisal. Ko je zapustil Celovec, je nadaljeval pot v smeri proti jugu, preko Ljubelja, ki ga prištevata h Kranjskim Alpam in ki tvori mejo med Koroško in Kranjsko. Opíše Kranj in Ljubljano z gradom sredi mesta. Za ljubljanski grad je menil, da je zanemarljiv, čeprav je nekaj vzdržal močno obleganje. Med čudnimi običaji na Kranjskem, je zabeležil Brown, je stara navada obežanja tatov; če je bil mož osumljen kraje, so ga obesili in so šele čez tri dni izrekli nad njim sodbo. Če je bilo dokazano, da je bil kriv, so pustili truplo viseti toliko časa, dokler ni strohnelo; v nasprotnem primeru pa so truplo obešenca sneli, pokopali na mestne stroške in molili za njegovo dušo.

Pot ga je zanesla prek Cerknice do Cerkniškega jezera, za katerega je napisal, da ima neobičajne lastnosti: v juniju voda ponikne v zemljo, v septembru pa se zopet vrne skozi luknje. V jezeru je polno rib, ko pa ni vode, je bogat travnik, kjer je polno divjadi. Vendar, kdor ne pozna kranjskega jezika, kaj malo na ta način izve. Brownov opis jezera na nekaterih mestih ni povsem točen; tudi okoliških imen naselij ni pravilno črkoval. Levental trdi, da so angleški potopisci, ki so se sami bežno ustavljali v naših krajih, večkrat napačno tolmačili nekatera dejstva zaradi neznanja jezika in razvoja etnologije našega naroda.

Tretji zdravnik, ki je potoval skozi naše kraje, je bil znameniti londonski kliničar Richard Bright.

Skozi slovenske kraje je leta 1715 potoval tudi angleški raziskovalec Simon Clement. Opisal je Metliko, Trebnje, Žužemberk, Dobro Polje, Cerknico in njegovo jezero ter končno še Trst, ki je nanj napravil velik vtis. Vračal se je skozi Gorico, Ljubljano, Vrnsko, Celje, Konjice, Bistrico, Zgornjo Polskavo, Maribor, nato v Prekmurje in zaključil svoj opis v Gradcu.

Nekaj o pomanjkljivostih knjige. Med navedenimi potopisi manjkajo npr. odlomki potopisa po slovenskih krajih, ki jih je zapustil znameniti angleški kemik in zdravnik sir Humphry Davy iz začetka 19. stoletja. Levental ga sicer v uvodu omenja, vendar ga iz nerazumljivih razlogov ni vključil v zbirko »tridesetih«. Davy je poleg

številne strokovne literature, predvsem s področja kemije, zapustil še zelo zanimive potopise, kjer je med drugim plastično opisal, morda z nadihom romantike, naravne lepote slovenske zemlje in njenih ljudi v svojih čudovitih spominih »Consolation in Travel«, ki so izšli v Londonu leta 1831.

Znameniti kemik Humphry Davy je bil nenavaden znanstvenik. V dnevniku, v četrtem poglavju, ki ima naslov »Tolažilna razmišljanja«, izpričuje, da je bil ne le velik znanstvenik, ampak tudi filozof in pesnik. Dnevnik je po njegovi smrti objavil brat John. Za Slovence je še posebno zanimiv. Slovenske kraje je Davy zelo rad obiskoval in je ob takih prilikah (bil je tu prvič leta 1818/19, drugič 1827 in tretjič 1829) vsakokrat navdušeno zapisal, da lepše dežele kot je ilirska (slovenska), ni videl. Ustavil se je v Podkorenu, na Bledu, v Radovljici in Ljubljani. V svojih omenjenih »Consolations in Travel« je ovekovečil naravne lepote Gorenjske, Štajerske, Notranjske in slovenske Istre. Leta 1818, ko je prvič bil na Slovenskem, se je Davy seznanil z baronom Žigo in bratom Jožefom Zoisom, v Gorici pa z grofom Turnom, v čigar gozdovih je lovil primerke za svojo ornitološko zbirko. V dnevnik je zapisal lastne vtise in navdušenje nad naravnimi lepotami Bleda in drugih krajev.

Literarno filozofska »Tolažilna razmišljanja« Davy spisal v obliki dvogovorov, ki po stilu spominjajo na antične grške spise. Izmed šestih poglavij je z estetsko-literarnega gledišča morda najbolj vredno pozornosti drugo, kjer Davy razpravlja o etiki, nastanku verstev in krščanstvu. Osrednja točka te metafizične razprave je zanimiv dialog, ki se pleče med prijateljema in poteka ob luninem svitu v rimskem koloseumu. Tu se nenadoma prikaže vizija ilirskega (slovenskega) dekleta (»Illyrian maid«), ki personificira krščanstvo.

V pismu, ki ga je leta 1828 pisal bratu Johnu, se Davy spominja neke »male in ljubke strežnice«, ko je po vrnitvi iz Trsta obležal hudo bolan v febrilnem stanju v nekem ljubljanskem gostišču. Lik lepe strežnice si je Davy sposodil, ko je opisoval vizijo. Obstaja domneva, da je Davyjeva strežnica identična z Ljubljanko Pepco Detela, hčerjo gostilničarja »Pri Deteli«; gostilna je v prvi polovici 19. stoletja stala v bližini hotela »Union« na današnji Nazorjevi ulici in jo Ivan Tavčar omenja v svojih spisih.

V četrtem poglavju »Tolažilnih razmišljanj« razpleta Davy pogovor med prijatelji, ki potujejo s Štajerske proti Črni jami pri Postojni, kjer je Davy prvič zagledal človeško ribico (Proteus anguineus), ki jo je potem zanimivo upodobil v svojih spisih. Na ta opis je spretno navezal razmišljanja o večnosti in o pomenu življenja; poglavje je imenoval »Proteus ali nesmrtnost«. Davy je slovenske kraje, posebno njihov planski svet, pogostoma primerjal s Švico, vendar je menil, da je na Slovenskem vse lepše in pristnejše, celo »prebivalci so tu bolj poštenega in prijaznejšega značaja, čeprav govore nemško, ilirsko (slovensko) in italijansko«.

Posebno zanimiv pa je Davyjev geološki opis slovenskega ozemlja, ki je pridejan potopisom. V vasi Podkoren je na pročelju hiše št. 63, kjer je nekajkrat stanoval, spominska plošča z besedilom v slovenščini in angleščini: »V tej hiši je večkrat prebival sir Humphry Davy (1778—1829), sloviti naravoslovec, oznanjevalec krasot te gorske pokrajine. Be his memory held in honour«.

Kljub temu je Leventalova knjiga brez dvoma zelo zanimiva za zgodovinarje, etnologe in vse, ki radi prebirajo potopise, posebno o krajih, ki so jim več ali manj znani. Tudi prevodi odlomkov potopisov so skrbno izbrani in se čuti pri tem roka dobrega poznavalca. Pisec je slehernemu poglavju ob koncu dodal še kratke pripombe. Priložena je tudi kratka biografija navedenih potopiscev; žal le, da so vsa imena pisana fonetično. Na koncu knjige je navedena uporabljena literatura ter poimensko in toponimsko kazalo.

Peter Borisov

Omer Hadžiselimović, Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka. Sarajevo : Veselin Masleša, 1989.

Zgodovinarji seveda že dolgo vemo, da so potopisi in dnevniki popotnikov, ki so vsak s svojega vidika popisovali srečanja z bolj ali manj oddaljeno »tujino«, zanimiv, bogat, neredko duhovit in k razmišljanju spodbujajoč vir. Zanimanje za potopise pa se je s sodobnimi prizadevanji zgodovinopisja po kar se da razločujoči in celoviti predstavitvi preteklega sveta, ki naj bi vključevala ne le tisto, kar se v posameznih okoljih nekdanj mislili o sebi, temveč tudi tisto, kar so o bližnjih in daljnjih deželah mislili drugi, priložnostni obiskovalci in sosedje, še povečalo: »avto«-podoba »sebe«, domačega »ljudstva« ima pač v sliki, ki si jo je o tem ljudstvu ustvaril sosed ali tujec, pomembno in izzivalno-sugestivno zrcalo, zrcalo, ki dopolnjuje in razširja sliko enkratne narodne in kulturnozgodovinske izkušnje in konkretno ljudsko in narodno/etnično ali socialno skupnost umešča v širši kulturno-zgodovinski okvir. Potopisna literatura je zato v sodobnem zgodovinopisju deležna razmeroma velike pozornosti in